

der bør reproduceres, bedes de indsende dem til Den gamle By- Fyns Stiftsmuseum eller Nationalmuseets 3. Afd. Man agter at søge en særlig Understøttelse til Gennemgang af Arkivmateriale vedrørende Provinsmestre.

Punkt 9, *Bestyrelsesvalg*. Da der ikke kunde holdes Møde i Fjor, afgik hele Bestyrelsen med Formanden: Møller, Norn, Friis, Hansen, Thomsen, Uldall og Jensen. Alle genvalgtes, ligesom ogsaa Hjorth-Nielsen genvalgtes som Revisor. Formanden takkede og meddelte, at det havde været hans Ønske at gaa af i Dag. Men efter Forhandling med Bestyrelsen havde han indvilget i at blive rent midlertidig.

Som Dagsordenens Punkt 10 holdt cand. mag. Holger Rasmussen fra Nationalmuseets 3. Afd. Foredrag om *Indsamling af Fiskeriredskaber* (trykt andetsteds i Tidsskriftet).

Endelig besaa man en Udstilling af de to sidste Aars vigtigste Oldtidsfund i Nationalmuseets 1. Afd., hvorpaa Mødet sluttede med Fællesspisning i Restaurant »Karnappen«.

Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København 2.—3. September 1944.

Paa Mødet, der aabnedes Lordag den 2. September Kl. 9 i Oldskriftselskabets Sal (Nationalmuseet), var samlet ca. 50 Repræsentanter for følgende Foreninger og Institutioner: De historiske Samfund for Frederiksborg Amt, København, Holbæk, Sorø og Præstø Amter, Lolland-Falster, Fyns Stift, Hjørring, Aalborg, Randers, Viborg, Ribe og Ringkøbing Amter samt Sønderjylland. Desuden Historisk Samfund (Kbh.) og Historisk-topografisk Selskab for Søllerød. Endvidere Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland, Matrikulsarkivet, Stednavneudvalget, Dansk Folke-minde-samling og Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. Dertil kom de ved Museumsforeningens Aarsmøde repræsenterede Museer (se S. 257) samt Landbrugsmuseet.

Formanden, Museumsdirektør, Dr. *Poul Nørlund*, gjorde til Indledning Rede for Grundene til, at der i 1943 ikke blev afholdt Aarsmøde. Mødet skulde have været holdt i Kolding, men Hotel-situationen udviklede sig saaledes, at det ikke kunde lade sig gennemføre, og Forholdene i Efteraaret tillod ikke Afholdelsen af noget Møde i København.

Foreningens Medlemstal er siden 1942 steget fra 135 til 145: Stigningen skyldes næsten udelukkende Museer og Biblioteker: de sidstes Tal er steget fra kun 3 til 8.

Siden sidste Møde har Bestyrelsen prisbelønnet to Afhandlinger, Pilegaard's Afhandling: Gelskov i Adolf v. Holstens Tid (Fynske Aarbøger, 1941), der er omtalt i »Fortid og Nutid« XV, 70 f., og for 1942 Arkivar, cand. mag. P. Kr. Iversens Afhandling: »Herremand og Bonde i Vestslesvig i 1660'erne og 1670'erne« i Sønderjydske Aarbøger. Det er et Tilfælde, at der to Aar i Træk præmieres godshistoriske Afhandlinger; derimod er det ikke noget Tilfælde, at man ved at opmuntre en ung Forsker ved Begyndelsen af hans Bane giver Udtryk for det ønskelige i, at de unge Videnskabsmænd kunde komme mere med i det lokalhistoriske Arbejde. Bedømmelsen ledsages af følgende Udtalelse:

Afhandlingen er solidt underbygget især ved Arkivalier i Schackenborg Godsarkiv og giver værdifulde Oplysninger om en Godsdrift, der var afvigende fra den sædvanlige danske, idet Feltherre Hans Schack modsat den gængse, stadigt intensivere Drift af Hovedgaardsjorderne ved Hoveri udlejede disse til Bønderne og stræbte efter at nedlægge Bøndergaarde for at bringe endnu mere Jord ind under denne Driftsform. Samtidigt afskaffede han Avlingshoveriet mod en Pengeafgift. Gennem Tal vises det, at disse Reforme gav Herremanden et større Udbytte, end de traditionelle Driftsformer var i Stand til. De skyldtes ej heller humane Hensyn, men snarest det Forhold, at Hans Schack overtog Møgeltonderhus i en saare slet Forfatning i Henseende til Avlsbygninger. Der blev da ogsaa senere gjort Forsøg paa at genindføre Avlingshoveriet, men Bønderne gjorde bestemt Modstand derimod, og Kontrakten af 1661 blev til en Mærkepæl i det vestslesvigske Landbrugs Historie med Virkninger videre ud.

Denne Kontrakt omfattede tillige en Afløsning af Landgildens Naturalydelse med Penge, og Bøndernes økonomiske Forhold var ret gode, men Stridspunkter var der, og Feltherren krævede Lydighed, mens Bønderne uden at vige holdt paa deres Ret. Til Studiet af de økonomiske Forhold er føjet Beretninger om Processer, der viser, hvor haardt Hans Schack tog fat, og hvor sejt Bøndernes Modstand var i en Tid, der var dem lidet gunstig.

Det kunde bebrejdes Forf., at Afhandlingen i nogen Grad savner Perspektiv ved den bratte Begyndelse med 1661, men i den følgende Aargang af Sønderjydske Aarbøger har han en god Redegørelse for Forholdene i Møgeltonder Len 1536—1660, som afrunder Skildringen. Den er i det Hele saa vel skreven, godt funderet baade paa Kildematerialet og paa Stedkendskab, at den fortjener at præmieres.

Vedrørende Foreningens publikatoriske Virksomhed udtalte Formanden, at Kromans Bog om Skriftens Historie, der udkom i 1943 i 1400 Eksemplarer, var blevet venlig modtaget. Tidsskriftet trænger til at udvides, og Formanden berørte, at der var Haab om Dannelse af et Dansk historisk Fællesfond til Støtte for de førende historiske Publikationselskaber og særlig deres Tidsskrifter. Blandt de Selskaber, der her samarbejder er ogsaa Fællesforeningen. Præstegaardsværket er i god Gang.

De nødvendige Midler til Udarbejdelse af Manuskript og Fremskaffelse af Billedmateriale er tilvejebragt, og der er ydet Støtte fra Carlsbergfondet og andre Fonds. Student Langberg er i Færd med at samle det nødvendige Materiale. — Formanden sluttede med en Omtale af det nystiftede *lokalhistoriske Institut*, der vil kunne stille den lokalhistoriske Forskning nye Opgaver. Det er ikke nogen Konkurrenceinstitution til os, men et Institut, som vi kan have Fornøjelse af at samarbejde med. Man haaber herigennem at interessere unge faguddannede Historikere for det lokalhistoriske Arbejde og at knytte Historielærere og -forskere i Provinsen til det. I dette Institut er Dansk historisk Fællesforening repræsenteret ved sin Formand.

Kassereren (Landsarkivar Hans Knudsen) fremlagde derefter Regnskabet (trykt i Fort. og Nut. XV, 208). Regnskabet stiller sig forholdsvis gunstigt, dels fordi der ikke blev afholdt Møde ifjor, dels fordi Foreningens Publikationer har fundet god Afsætning: Hjelholts Skriftprøver er snart udsolgt, og ogsaa af Kroman: Skriftens Historie er solgt saa meget, at Foreningens direkte Udgifter er dækket. Budgettet for 1944 viser Balance mellem Indtægter og Udgifter (4480 Kr.).

Andrup savnede en Status over Formueregnskabet. *Kassereren* svarede, at det vilde blive meget kompliceret, — en anslaaet Status blev dog hvert Aar afgivet til Undervisningsministeriet. Kapitalforbruget havde hidtil været forsvindende i Betragtning af den stadige Fornyeelse af Lageret. *Formanden* konstaterede, at her i hvert Fald var Tale om et lovligt Forbrug. Han vilde henstille til *Kassereren*, om man kunde give en vis Oversigt over Formuen, men vigtigere var det dog, om Foreningen kunde faa flere Midler at arbejde med. Kunde vi mon faa Amdsraadene med? *Stiftamtmand Reventlow*: Amdsraadene plejer at holde deres Støtte indenfor lokale Rammer. Han var dog villig til at ventilere Spørgsmaalet overfor sine Kolleger. *Formanden*: Formaalet er netop at støtte det lokale Arbejde! — Derefter godkendtes Regnskabet.

Under Dagsordenens Punkt 3 drøftedes et Forslag om *Tilvejebringelse af en lokalhistorisk Haandbog*. Arkivar *Johan Hvidtfeldt* indledede med at udtale¹⁾:

Som repræsentanterne maaske vil huske, slog jeg paa mødet for 2 ar siden til lyd for, at Dansk historisk Fællesforening burde give lokalhistorikerne en hjælp til arbejdet ved at udgive en haandbog, hvor de kunde finde vejledning, hvor baade den famlende begynder kunde faa den første elementære oplysning og den mere erfarne kunde faa udvidet sine kundskaber. Fællesforeningens bestyrelse har vist

¹⁾ Gengivet efter Talerens Manuskript.

stor interesse for mit forslag og har bedt mig om at udarbejde og fremlægge en mere detaljeret plan for en saadan haandbog, saa der kunde dannes grundlag for en diskussion, baade om betimeligheden af et saadant værk og om dets evt. form.

En haandbog af denne art maa selvfølgelig indeholde en vejledning for den fuldstændigt uvidende nybegynder, for den viderekomne lægmand og for redaktører af aarbøger. Derimod er den ikke beregnet for den fuldtuddannede faghistoriker. En anden ting er, at den selvfølgelig vil komme til at indeholde mangt og meget, som ogsaa faghistorikeren vil kunne faa brug for, ligesom den ogsaa vil kunne blive til gavn for den historiestuderende. Dens maal maa være at give de praktiske oplysninger, som den ikke skolede lokalhistoriker mangler kendskab til. Der maa redegøres for arbejdsmetoder, og de mange særlige begreber og foreteelser, man møder under arbejdet med fortiden, maa forklares og belyses. Men ogsaa med hensyn til andre, mere udvendige, sider af det lokalhistoriske arbejde bør der gives vejledning, f. eks. angaaende trykningen af lokalhistoriske værker og artikler (typografisk udstyr, de lokalhistoriske organisationsformer o. s. v.).

Nu foreligger der som bekendt allerede enkelte hjælpemidler for lokalhistorikeren, men enten er de meget kortfattede og snævert afgrænsede (Nygårds i Fort. og Nut. VIII, 1—30, der næsten kun beskæftiger sig med arkivstoffet), eller de mangler tilstrækkelig plan og er derfor altfor tilfældige og utilfredsstillende i indhold (Regnar Knudsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur).

Skal et saadant værk være en virkelig haandbog og bringe det væld af oplysninger, som er nødvendige, paa en saadan maade, at de hurtigt kan findes, maa de fleste af dem bringes i leksikonform. Haandbogen bør derfor deles i to hovedafsnit, det ene omfattende vejledningen med hensyn til de praktiske arbejdsmetoder (planlæggelse af arbejdet, indsamling af materialet og den kritiske behandling deraf, udformningen af artiklen, dens trykning), det andet indeholdende et leksikon med smaa artikler.

Baade den almindelige vejledning og leksikonartiklerne bør i formen være saa koncentreret som mulig, dog altid saaledes, at de kan læses og forståes uden altfor mange forudsætninger. Derfor bør fremmedord og tekniske betegnelser undgaaes, eller hvis de er nødvendige, forklares og defineres.

For at give et indtryk af, hvorledes dette er tænkt gennemført i enkeltheder skal jeg give en kort oversigt over indholdet, give et rids af en disposition dertil.

Planlæggelsen af undersøgelsen:

Emnet. Klarlæggelse af de forskellige problemer indenfor emnet, overvejelse af, hvor undersøgelserne skal sættes ind, og hvad de skal belyse. Praktisk at lave en foreløbig disposition eller arbejdsplan, inden man tager fat paa indsamlingen af materialet.

Indsamlingen af materialet.

Praktiske raad ved materialeindsamlingen. Excerptformer. Henvisning til findestedet. Ordning af excerpter.

Orientering i *det trykte materiale*. Oversigt over biblioteksvæsnets organisation. Muligheder for hjemlaan til de mindre biblioteker fra

Statsbiblioteket, eventuelt ogsaa fra udlandet. Almindelige topografier. Fortegnelse over bibliografier og de almindeligste større kildepublikationer. I denne forbindelse kan man ogsaa gøre opmærksom paa værdien af sammenligning med tilsvarende undersøgelser fra andre egne af Landet, eventuelt udlandet (især Sverige og Norge).

Det skriftlige materiale.

Skriftlæsning og vejledning deri.

Arkiverne: Rigsarkivet. Landsarkiverne. Hærens arkiv. Matrikulsarkivet. Kommunale arkiver o. s. v.

Biblioteker: Oversigt med redegørelse for trykte fortegnelser over manuskriptsamlinger o. s. v.

Private samlinger.

Nationalmuseets arkiv (manuskriptsamlingen).

Samlinger af kort: Geodætisk institut, Det kgl. Bibliotek, Nationalmuseet (fotografier o. s. v.).

Museumsstoffet:

Bemærkninger om dette stofs betydning. Nationalmuseet. Organisation, studievilkaar (herunder ogsaa skriftlige fundberetninger o. s. v.). Specialmuseer og de lokale museer: oversigt over de vigtigste.

Traditionsstoffet: Herunder folkeminder, folkeviser m. m.

Filologien: sted- og personnavne. (Stednavneudvalget). Dialekter (Folkemaaludvalget).

Andre hjælpvidenskaber.

Stoffets bearbejdelse og afhandlingens affattelse:

Disposition af stoffet (som eksempel maaske en disposition til en sogne- og en købstadshistorie). Bearbejdelsen af det indsamlede materiale. Kildekritik (kort redegørelse for hovedprincipperne). Fremstillingen. Stærk vægt paa anskueligheden (overskrifter, udførlig indholdsfortegnelse). Materialets fremlæggelse maa ske i en bearbejdet og gennemarbejdet form. Gennem forholdsvis korte sætningsperioder tilstræbes sproglig klarhed. Udførlige ordrette citater eller gengivelse af aktstykker in extenso som regel unødvendige (her stærk skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt). Nærmere om gengivelsen af kildestoffet (ordret eller bogstavret, interpunktion, udeladelser o. s. v.). Selve den sproglige udformning (jævnt sprog at foretrække fremfor forloren lyrik, danske ord bedre end fremmedord. Noter og henvisninger (form, indhold, anbringelse). Litteraturfortegnelser. Forkortelser og fortegnelse derover. Registre. Manuskriptets udseende (ensartet og passende format, maskinskrevne manuskripter letter arbejdet for sætteren og sparer udgifter til korrektur).

Trykning:

Bogtrykkerier. Priser (udgifter til sats m. m., papir, bogbinderarbejde, det indbyrdes forhold). Typografisk udstyr. Sats: redegørelser for de forskellige skriftkarakterer (antikva, kursiv, fraktur o. s. v.) og skriftsystemet med oversigt over bogtrykkerfagets almindeligste tekniske udtryk. Overskrifter. Papir og papirsorter. Illustrationsmateriale: Historiske og uhistoriske billeder: hvor det kan findes. Natio-

nalmuseet, Frederiksborg m. m., de lokale museer indeholder ofte et meget stort billedstof af lokal interesse. Det kongelige Biblioteks samling af portrætter. Trykte fortegnelser over portrætter (særlige værker, Dansk biografisk Lexikon o. s. v.). Arkiver. Allerede publiceret billedmateriale og betingelser for benyttelse af dette. Laan af Clicheer. Clicheer (med kort oversigt over reproduktionsteknikken). Korrekturlæsning (oversigt over de almindeligste tegn).

Offentliggørelse:

Gennem forlag. (Almindelige vilkaar). Understøttelse til udgivelsen. Oversigt over de fonds, der støtter historiske studier og offentliggørelse af historiske arbejder. Ved mindre afhandlinger naturligst at forsøge udgivelse i de historiske tidsskrifter, først og fremmest de lokalhistoriske (amtssamfundenes aarbøger). Oversigt over de historiske organisationer i Danmark. Righistoriske selskaber og foreninger. Lokalhistoriske. Vilkaar for offentliggørelse i historiske tidsskrifter (honorar, særtryk).

Leksikon.

Dette skal indeholde alfabetisk ordnede artikler om historiske foreteelser og begreber, men ikke om historiske begivenheder eller enkeltpersoner. Der skal her redegøres for alle de spørgsmål, som lokalhistorikeren maa vide besked om for at klare opgaverne, og som ikke er behandlet i det foregaaende. Indbyrdes henvisninger og henvisninger til den almindelige vejledning. Eksempler paa artikler: skip-pund, ørtug, skilling grot, slettedaler, bol, otting, indest, landboelsmand, landbrugshistorie (ikke oversigt over den landbrugshistoriske udvikling, men orientering i de vigtigste problemer og litteratur eventuelt ogsaa i det vigtigste materiale), banlysning, landemode, præbende, justitsprotokol, liber daticus, stedsmaal, sagesfald, markbog, matrikel, mark (fl. bet.) o. s. v.

Den praktiske gennemførelse.

Mens den almindelige vejledning i det væsentlige vil kunne skrives af en enkeltmand (dog med sagkyndig medvirken ved de enkelte afsnit), vil baade tilrettelæggelsen og udarbejdelsen af de leksikalske artikler fordrer en større medarbejderstab. Det foreslaaes derfor, at Fællesforeningen nedsætter et udvalg. Udvalget skal baade have ansvaret for den endelige udformning af den almindelige vejledning og af det lokalhistoriske leksikon. Hvorledes dets arbejde i enkeltheder skal udføres, kan selvfølgelig ikke fastslaaes paa forhaand, men formodentlig vil det være bedst, at man først fastlægger en række særlige afdelinger (f. eks. handelshistorie, kunsthistorie, diplomatik, folklore) og derefter enes om, hvilke artikler der er nødvendige indenfor hver afdeling. Allerede til dette arbejde vil det formodentlig være nødvendigt at udvalget søger hjælp hos specialister indenfor de enkelte afdelinger, hvorfor man paa et ret tidligt tidspunkt maa søge at knytte disse til sig. Naar artiklernes emner og omfang er fastslaaet, bestemmer udvalget, eventuelt efter specialmedarbejdernes forslag, hvem der skal skrive dem, og retter henvendelse til de udpegede forfattere. Udvalget maa af hensyn til værkets enhedspræg have ret til at foretage de nødvendige beskæringer (men ikke saglige rettelser) i de enkelte medarbejders artikler.

Paa forhaand at fastslaa omfanget af et saadant værk er selvfølgelig vanskeligt. Man kan fastsætte et vist højesteantal af ark og afpasse de enkelte deles omfang derefter. Den almindelige vejledning vil maaske kunne gives paa en 125—150 sider, mens det paatænkte leksikon vil komme til at fylde betydeligt mere, maaske 400—450 sider, altsaa et samlet omfang paa mellem 525 og 600 sider.

Hvad udgifterne til en saadan haandbog vil blive, kan selvfølgelig ikke siges med sikkerhed, men hvis man regner med et forfatterhonorar paa mindst 300 kr. pr. ark og trykningsudgifter paa 250 kr. pr. ark, vil forfatterhonorarerne blive 10—11 000 kr. og trykningsudgifterne 9500 kr. eller ialt ca. 20 000 kr., hvortil vil komme nogle udgifter til redaktion og administration m. m.

At Fællesforeningen og amtssamfundene alene skulde kunne løse denne opgave er jo udelukket. Selvom man vil kunne regne med et ikke helt ringe salg, vil der givetvis blive et betydeligt beløb tilbage, som skal dækkes. Man kunde tænke sig, at værket ikke blev udsendt som et samlet hele, men udgivet som subscriptionsværk, f. ex. i 13 hefter à ca. 3 ark. Med en pris af 2 kr. pr. hefte vilde det give 26 kr. pr. eksemplar eller hvis man er meget optimistisk og regner med 500 solgte eksemplarer: 13 000 kr. (2 kr. maa være prisen direkte til abonnenterne, noget højere gennem boghandelen). Det resterende beløb vilde det næppe volde vanskelighed at fremskaffe. Udsendes værket paa een gang, maa man sikkert regne med en betydelig lavere pris, f. ex. 12 kr. (+ forlags- og boghandler-avance), med 500 solgte eksemplarer altsaa 6000 kr. De manglende penge maatte da skaffes ad andre veje, fra stat og videnskabelige fonds.

Da spørgsmaalet nu engang er bragt frem af Fællesforeningen og for dens forum, kunde man ogsaa spørge, om amtssamfundene ikke paa en eller anden maade kunde medvirke til, at planen blev fremmet. Direkte pengebidrag kan der vel ikke tænkes paa, men maaske kunde det ordnes saaledes, at de enkelte samfund paatog sig at købe et vist antal eksemplarer, som de solgte til deres medlemmer til en favørpris (f. ex. 10 kr., ved subscriptionspris 20 kr.). Hvis hvert samfund kunde overtage 25 eksemplarer, vilde det give ca. 500 eksemplarer à 10 kr. (evt 20 kr.) eller 5000 kr. (10 000 kr.). Der var da et vist grundlag at bygge paa, hvilket vilde være af betydning, naar man skulde søge om tilskud. Den økonomiske risiko vilde uden tvivl blive meget ringe for de enkelte samfund.

Det her fremførte er selvfølgelig kun ganske løse beregninger og overslag, men forhaabentlig er de tilstrækkelige til at vise, at foretagendet i økonomisk henseende ikke paa forhaand behøver at karakteriseres som haabløst. Men af praktiske grunde burde man i hvert fald i første omgang søge at skaffe pengene til udarbejdelsen, og da denne jo nødvendigvis maa strække sig over flere aar, vil tilskuddet kunne deles i flere portioner. Har man saa først manuskriptet trykfærdigt, vil man lettere kunne faa bevillingsmyndighederne med sig, eventuelt kan man prøve, om man kan faa det ud paa en saadan maade, at trykningsudgifterne i det væsentlige bliver dækket.

Formanden henstillede, at man samlede Drøftelsen om selve Indholdet, hvis Planen i det hele vandt Tilslutning. Han ønskede, at man kunde slutte med en Vedtagelse og udpege een Mand, der

kunde være Sjælen i dette vigtige Foretagende. *Lausten-Thomsen* anbefalede Sagen varmt, men vilde dog foretrække en mindre Vejledning. *Formanden*: Hvis man arbejder for den lille Vejledning, spærrer man for den store. *Gulddal*: Formanden advarede mod at fordybe sig i det økonomiske. Men kunde man dog ikke spare det sidste Led: Leksikonet? Vejledningen er mest tiltrængt og let overkommelig. *Erlang*: Ogsaa Leksikonet er haardt tiltrængt, — det skal blot ikke gentage, hvad man let finder andre Steder. *Gulddal*: Sagen kan løses i to Tempi; først Vejledningen, senere, hvis man kan magte det, Leksikonet. *Fang*: Det er rigtigt, at det er presserende med Vejledningen; jeg har selv i sin Tid foreslaet en Slags »Katekismus«. Men Planen om et Leksikon er ganske fortræffelig, og den vil jeg gerne give min personlige Tilslutning. *Vibæk*: Hvorfor ikke tage Skridtet fuldtud og tage Righistorien? Hvis alle de historiske Foreninger, der støttes af Fællesfonden, samler sig om denne Opgave, maatte den kunne løses snart. *Klem*: Gulddals Forslag; at dele Opgaven, er vistnok praktisk. Men Leksikonet maa ikke opgives, og lad det blive omfattende, selv om man maa træde i Samarbejde med andre. *Fr. Jacobsen*: Jeg vil give Hvidtfeldts Forslag min varmeste anbefaling. Hvis en saadan Bog havde eksisteret, vilde man have været sparet for mange Spekulationer og Overvejelser. *Erlang*: Leksikonet maa ikke slaas for stort op. Kan godt tænke sig Sagen løst i to Tempi. *Andrup*: Indledningen og Leksikonet maa være absolut samhörige. Maaske i to Dele, men som to samhörende Dele. Der er aabenbart Enighed om, at vi skal have dette Værk, — det er ogsaa en fascinerende Plan. Foreslaar, at der nedsættes et Udvalg til at arbejde videre med Planen, lad os bevilge 1000 Kr. til Forarbejder. *Formanden*: Takker for Forslaget, — det er rigtigt, at det overlades til Bestyrelsen at nedsætte Udvalget. *Tidemand-Dal*: Jeg er en decideret Tilhænger af denne Sag, men de to Opgaver bør adskilles. Flere vil have Brug for Ordbogen end for Vejledningen. *Hvidtfeldt*: Meningen var, at det meste af Stoffet skulde anbringes leksikalt; vil man dele det, maa det lægges helt anderledes til Rette. *Formanden*: Man skal ikke lægge for megen Vægt paa at faa Værket frem *snarest*. Der findes jo en Haandbog; den, vi nu skal have, skal være virkelig vægtig, derfor maa det godt være et Par Aar. Det er et Helhedsforslag, og derfor er jeg ængstelig ved at slaas det i Stykker. *Vibæks* Forslag; at lægge det righistorisk an, kan være meget godt, men gør det for uoverkommeligt. Vi maa begrænse os til det, der virkelig er nødvendigt for Lokalhistorikeren. Artiklerne maa skrives ikke af de helt unge, men af de midaldrende i Hvidtfeldts egen Klasse. Paa denne

Maade vil Opgaven kunne løses i Løbet af 4—5 Aar. *Klem*: Vil det sige, at Indledningen først kommer samtidig med det sidste? *Formanden*: Der er jo ikke noget i Vejen for, at Værket kan udkomme successivt. *Gulddal* advarede paany mod at stable for dyrt et Værk paa Benene. *Formanden*: Det skal ikke være noget dyrt Værk. Det skal ikke koste over 50 Kr. Men det vil blive nyttigt for Lokalhistorikeren, der dog maa have Forklaring paa de Vanskeligheder, han møder under sit Arbejde. Leksikonet er en nødvendig Bestanddel af det hele. *Heering*: En saglig Indledning er at foretrække for Leksikonartikler, de er ikke lette at læse, og et Leksikon er et underligt Pulterkammer. Et Uddrag af Salmonsen skulde vi nødigt have. *Formanden*: Denne Kritik kan ikke ramme selve Forslaget, men give en Anvisning i Retning af, hvad der skal udelades. *Riismøller*: Den leksikalske Opstilling vil være at foretrække. Hvis Bogen blot bliver god, skal den nok finde Brugere. *Hvidtfeldt*: En Bog paa 5—600 Sider kan hverken blive for stor eller for dyr for Lokalhistorikerne, de maa have den staaende hjemme. Jeg har ikke noget imod at udsende Indledningen tidligere, men vil dog nødigt paa Forhaand love det. Leksikonet er for mig det centrale; det skal ikke indeholde et Uddrag af Salmonsen, men netop, hvad man ikke saa nemt finder i de almindelige Leksika.

Til Slut takkede *Formanden* for Drøftelsen og foreslog:

- 1) at Dansk historisk Fællesforening tilvejebringer en Haandbog i Lokalhistorie;
- 2) at der stilles et Beløb paa 1000 Kr. af Foreningens Midler til Raadighed for fortsatte Undersøgelser;
- 3) at Spørgsmaalets nærmere Bearbejdelse henvises til Styrelsen, der maa udpege et Arbejdsudvalg til at udarbejde Ennelse m. m.

Punkt 1—3 vedtoges eenstemmigt, medens Spørgsmaalet om Bogens endelige Ordning stilles i Bero.

Under Punkt 5, *Eventuelt*, omtalte *Formanden* en Henvendelse fra Dr. Laesgaard til Dr. Hjelholt og ham vedrørende Oprettelse af et stort Arkiv indeholdende Privatbreve, Billeder, Museumsgenstande m. m. fra de enkelte Sogne. — Tanken herom fandt ikke Støtte hos Forsamlingen; man mente, at denne Opgave i fornødent Omfang kunde løses af Arkivkommissionen og de lokale Museer.

Efter en Frokostpavse genoptoges Mødet Kl. 14. Efter at Magister *Jensen* havde afgivet et kort Referat af Museumsforeningens Møde, foretoges Valg. Styrelsen og dens Formand genvalgtes med

Undtagelse af Prof. *Skautrup*, der ikke ønskede Genvalg. I hans Sted valgtes Kommunelærer *Albert Thomsen*, Holbæk. Til Revisorsuppleant valgtes i Albert Thomsens Sted Direktør *Arthur Fang*, Roskilde.

Sluttelig drøftedes næste Sommers Møde. Magister *Sigv. Skov* indbød til at komme til Kolding, saafremt Forholdene vilde tillade det. Til Mødet i 1946 foreligger Indbydelse fra Frederiksborg Amts hist. Samf.

Eftermiddags-Mødet afsluttedes med to Foredrag, af Arkivar *C. Rise Hansen* om Christian V's Matrikel, dens Tilblivelse og Kildeværdi, og af Museumsinspektør, Dr. *Axel Steensberg* om Rekonstruktion af Kort til Matriklen. Begge Foredrag gengives her efter Talernes eget Resumé.

Rise Hansen søgte paa Grundlag af nogle sammen med Dr. Axel Steensberg foretagne, endnu ikke afsluttede Undersøgelser at give visse Retningslinjer for Benyttelse af Christian 5.s Matrikel, især ang. Matrikelværkets Tilblivelse og Kildeværdi og med særlig Henblik paa Opmaalingen af Øerne 1681—82.

Den ældre Kritik af Værket, især Christen Sørensen Thestrups i »Danmarks og Norges Krigs-Armatur« (1756), karakteriseredes som stærkt farvet og uden større Kildeværdi. Chr. Rothes Bemærkninger (1844) om den gamle Matrikels Utilstrækkelighed indeholder derimod meget rigtigt, men skyder paa enkelte Punkter over Maalet. Niels Morvilles Fremhæven af de gamle Taksationers Værdi (i »Jordskiftningslæren« 1791) giver derimod et værdifuldt Fingerpeg for Historikerne. Mere givende end disse ældre Oplysninger er dog et Studium af selve Matriklen for at finde ud af, hvordan den er blevet til, og efter hvilke Retningslinjer Landmaalerne i 1680'erne gik til deres Arbejde.

16. April 1681 underskrev Christian 5. Instrukserne, hvorefter Landmaalingsarbejdet skulde foretages, og ikke mange Uger efter tog Arbejdet sin Begyndelse. Opmaalingen skulde foreløbig kun omfatte Øerne, der inddeltes i 7 Distrikter (Det Korsørske, Det Holbækske, Det Tryggevældeske, Det Kronborgske, Det Laaland-Falsterske, Det Nyborgske og Det Odenseske). Arbejdet lededes i hvert Distrikt af 3 Kommissærer; en Del af disses Korrespondance med Rentemesteren er bevaret og giver værdifulde Oplysninger. Det daglige Arbejde i Marken forestodes dog for hvert Distrikt af en Landmaaler (Ingeniør); de fleste af disse havde militær Uddannelse. Under dem stod de egentlige Opmaalere, Konduktørerne, og Skriverne. Arbejdet begyndte klogeligt i det smaa — med een Konduktør og 2 Skrivere ved hver Kommission; men allerede sidst i Maj 1681 tillodes det at udvide Konduktørernes Antal til 3 i hvert Distrikt (Hensynet til Trevangsbruget). Her paa Sommeren øgedes deres Antal yderligere ved et Par Kommissioner.

Opmaalingsarbejdet i 1681 havde Karakteren af et Forsøg. I Løbet af 1682 skulde derimod Opmaalingen paa Øerne være tilendebragt, og i Foraaret 1682 paabegyndtes Arbejdet ved hver Kommission da med 26 Konduktører, hvilket Antal kunde øges yderligere, hvor det var nødvendigt. Til Slut beordredes de Kommissioner, der var blevet

først færdige, til at hjælpe de øvrige. Den Holbækske Kommission kom saaledes til at maale Falsters Nørre Herred; den Tryggevældeske maalte til Slut paa Fyn.

Oprindeligt fulgte Skriverne Konduktørerne i Marken; men senere sad de hjemme og renskrev eller ekstraherede; Konduktørerne nedskrev saa selv Optegnelserne i Marken; disse Optegnelser, de saakaldte »Figurbøger« er nu desværre forlængst tilintetgjorte. Med Konduktørernes Duelighed kneb det jævnlgt; det skortede paa Flid, Besindighed, Skrivedygtighed og Ædruelighed. For at undgaa Fejl var der paabudt hyppige Konferencer mellem Konduktører og Skrivere og med Landsbyernes Bønder. Præsterne afkrævedes Tienderegistre og, da disse ikke gav tilstrækkeligt, Specifikationer over Gaardene i Sognene med deres tilliggende Jorder og Enge i de enkelte Vange med Tilføjelse af, hvor mange Skæpper Sæd, der kunde saas i hver enkelt Jord, og hvor meget Hø, der kunde indavles fra hver Eng.

Taksermændene, der skulde vurdere Jordens Godhed, toges blandt Bønderne, men vurderede ikke i deres Hjemsovn. I 1682 leverede Bønderne ogsaa Personale til at løbe med Kæderne.

Alle Maal toges med Kæder, aldrig med Reb, der kunde strække sig og saaledes give Unøjagtighed. Kæderne var 30 Alen lange og forarbejdede af Staaltraad; hver Alen var opdelt i Kvarterstykker, og for hver 5. eller 10. Alen var anbragt et Mærke. Den sjællandske Alen lagdes til Grund for hele Arbejdet. Kommissionerne udstyredes foruden med Kæderne med Stokke, delvis forsynede med Flag; de brugtes til at afmærke Arealerne i Marken. Desuden uddeltes Vinkelkryds til at maale rette Vinkler med.

Fra flere af Kommissionerne foreligger Indberetninger — sikkert fra Efteraaret 1681 — forsynet med Tegninger, der viser, hvorledes Arbejdet i Marken gik for sig. Fyldigst og værdifuldest er Indberetningerne fra den Holbækske Kommission, hvor den siden saa bekendte Jørgen Dinesen var Landmaaler og Leder af Arbejdet. Efter hans Anvisning blev alle Agre i Landsbymarkerne, der ikke i Forvejen havde Form af en Trekant, et Parallelogram eller et Trapetz, inden Opmaalingen delt op i saadanne Figurer. Værd at mærke er Dinesens Fremhæven af de rette Vinklers Betydning ved Optagelsen af Maalene. I hver Trekant maaltens een ret Vinkel, i Trapetzer og Parallelogrammer to rette Vinkler, inden Bredder og Længder toges. I Indberetningerne fra de andre Kommissioner fremhæves disse Regler vel ikke paa samme Maade; men der kan ikke være nogen Tvivl om, at man i Teorien ogsaa der var klar over de rette Vinklers Betydning. Fra Rentekammeret indskærpedes da ogsaa i Juni 1681, at hvor Agrene var »irregulære« maatte de opdeles i Trekanter og Firkanter.

Af Markbøgerne fremgaar det, at man utvivlsomt ogsaa i Praksis har villet følge disse Retningslinjer, men at det er sket i meget forskellig Udstrækning. Ved Dinesens Kommission (den Holbækske) er man gaaet særlig omhyggeligt til Værks. I de ældre Opmaalinger herfra finder man ofte en Ager delt op i 3—4 Figurer, ja nu og da 5—6, og ofte er de opmaalte Figurers Areal under 100 Kvadratalen, i flere Tilfælde under 10—20. Ved de andre Kommissioner har man gjort sig Arbejdet meget lettere; men der findes dog jævnligt Agre, der er opdelt i flere Figurer. Her som paa andre Punkter gælder det, at det er den enkelte Opmaalers Samvittighedsfuldhed, der er afgørende.

Efter Opmaalingens og Beregningernes Afslutning blev der givet Adgang til at klage over Ansættelsen til Hartkorn, og der fremkom adskillige Klager. Disse, der for Sjællands Vedkommende, er samlede i Matrikulsprotokol Nr. 1838, giver meget til Belysning af Matrikelsarbejdets Kvalitet. Der er Klager over urigtig Bonitering, over urigtig Fordeling af Agrene paa de forskellige Fæstere, over urigtig Udregning af Agerstykkernes Areal og over urigtig Maaltagning i Marken. Langt den største Del af Klagerne over den urigtige Maaltagning stammer fra det Tryggevældeske Distrikt; sjældent møder man dem i de øvrige Omraader. Baron Jens Juel til Juellinge fik ligefrem udvirket en Ordre til at ommaale Tilliggendet til en Mængde af hans Fæstegaarde; denne Nymaaling fandt Sted 1685. Resultaterne giver ikke megen Tillid til den oprindelige Maaling. Der er en Masse Tilfælde, hvor Bredder og Længder er meget urigtigt angivne (Længderne kunde være flere Hundrede Alen forkerte). Ofte havde Figurtagningen været alt for grov. Arealer kunde være helt udeladte. Alle de fundne Urigtigheder rettedes i Markbøgerne. Det er min Opfattelse, at Opmaalingen i det Tryggevældeske Distrikt maa have været særlig slet, selv om der sikkert ogsaa i de andre Distrikter er taget mange urigtige Maal.

Af større Betydning end disse urigtige Maal, hvis Urigtighed nu oftest ikke kan paavises eller efterprøves, er utvivlsomt den urigtige Udregning af Arealerne. En Del af disse Fejl er rettet i Samtiden; men det vrimler i hvert Fald i adskillige Opmaalinger endnu med Regnefejl, ofte paa flere Tusinde Kvadratalen. Historikerne har imidlertid her den Mulighed at regne efter og rette Fejlene. Nogen bevidst Svindel synes ikke at ligge bag, snart er der regnet for lidt, snart for meget, ofte udlignes Fejlene delvis, naar en Landsby tages som Helhed.

De opmaalede Arealer omfattede den dyrkede Jord, iberegnet Tofterne, men undtaget Frugt- og Kaalhaver. Landmaalerne havde fra Begyndelsen Ordre til, naar de kom til en Landsby, at udforske, om Byen var delt i Bol. Var der flere Lodsejere i Bolet, eller var Bolets Jord af ulige Godhed, skulde først Bolets Jord opmaales samlet og derefter de enkelte Agre for sig; dette medførte næsten overalt, at der maatte foretages en Dobbeltmaaling, en udmærket Kontrol med de tagne Maals Rigtighed, men stærkt sinkende for Arbejdets Udførelse. Fra Slutningen af Maj 1681 nøjedes man da ogsaa med Opmaalingen af de enkelte Agre. Hvor een Mand ejede større samlede Jordstykker, var det fra nu af ogsaa tilstrækkeligt at opmaale hvert Fald Jord under eet, dog under Hensyntagen til Jordens Godhed; det fik Betydning ved Købstads-, Herregaards- og Enestegaardsjorder. Havde en Bonde ellers flere Agre liggende Side om Side og var de af samme Godhed, kunde ogsaa disse opmaales under eet. Fandtes der i en Ager udyrkede Arealer (Kæmpehøje, Vandhuller el. l.) skulde de maales og fradrages Agerens Totalareal. Bemærkninger herom findes hyppigt i Markbøgerne.

Den oprindelige Instruks bestemte, at foruden de med Kornsorter dyrkede Arealer, skulde ogsaa Engene opmaales, og denne Bestemmelse vedblev at være gældende under hele Opmaalingen i 1681, derimod ikke i 1682; i Stedet traadte nu en Vurdering af, hvor mange Læs Hø Engene kunde give.

I Markbøgerne skulde foruden Taksermændenes Angivelser af Jordens Kvalitet ogsaa anføres, hvor mange Aar den hvilede, og hvor

mange Aar den saaedes og med hvilken Sæd. Meningen var, at man ønskede oplyst, hvorledes Jorden *virkelig* brugtes og hvilede. I Stedet vurderede man — i hvert Fald ved de sjællandske Kommissioner — hvor mange Aar Jorden *kunde* bruges, hvor mange Aar den *burde* hvile. Benytteren af de sjællandske Markbøger bør gøre sig klart, at der her ikke er Tale om den virkelige Brug og Hvile, men om en anslaaet. I hvilket Omfang den virkelige og den anslaaede Brug og Hvile falder sammen, er ofte usikkert.

Sammenfattende udtalte Foredragsholderen, at almindelige Regler, gældende for alle Egne vanskeligt lod sig opstille. En nøjere Undersøgelse af de enkelte Kommissioner og de enkelte Konduktørers Arbejdsmaade vilde derimod sikkert kunne give Oplysninger om, hvilke Landsbyer der er omhyggeligt, hvilke upaalideligt opmaalte. Den Trykgevældske Kommission med de mange Fejl, den Holbækske, der er gennemført med saa stor Samvittighedsfuldhed, betegner nok Yderpunkterne.

Trods den sidste Menneskealders mange udmærkede Studier i Matriklen, er det uhyre Materiale stadig saa langt fra udnyttet. Især trængtes der efter Foredragsholderens Mening til Udarbejdelse af Kort visende Udbredelsen af de forskellige Driftsformer, af Skifteformerne o. m. a.

Dr. Axel Steensberg redegjorde for Undersøgelsen af tre sjællandske Landsbyer: Hejninge, Grøfte og Snekkerup samt for Rekonstruktionen af Kort til Matriklen 1688 for disse Byer. Det har vist sig muligt paa Grundlag af Ryttergodskortene fra 1768—70 at rekonstruere Kort til den store Matrikels Markbog med saa stor Nøjagtighed, at de enkelte Agre fremtræder med deres rigtige Længder og Bredder. I alle de tre undersøgte Landsbyer er der i Løbet af de 86—88 Aar fra den store Matrikel til Opmaalingen 1768—70 sket en mærkbar Udvidelse af det dyrkede Areal, en Udvidelse, der er saa meget mere bemærkelsesværdig, som den falder sammen med Bondens dybeste Fornedrelse. Forøgelsen er vel at mærke kun i ganske ringe Grad sket paa Bekostning af de særlige Engarealer. Den er i alle tre Landsbyer sket ved Udvidelse i Tilslutning til de allerede opdyrkede Marker derved, at man formindskede de udyrkede Strimler mellem Agrenes Ender og kultiverede »Enghuller« i det dyrkede Omraade. Der var ikke Overdrev at indtage hverken i Hejninge eller Snekkerup. Processen i Retning af hele Arealets Opdyrkning var længst fremskreden i Snekkerup og Hejninge, hvorfor Tilvæksten i det dyrkede Areal var størst her. I den unge Skovlandsby Grøfte var der endnu saa mange spredtliggende Lodder, at Udvidelsesmulighederne var mange. Her forøgedes derfor de bestaaende Agres Areal med ikke mindre end en Fjerdedel i Løbet af det omhandlede Tidsrum.

Selv om det kun er tre Eksempler, der her er fremdraget, og selv om man skal være varsom med ud fra dem at slutte for vidt, saa lader Undersøgelserne os ikke i Tvivl om, at Arealudvidelsen var en almindelig Foreteelse i disse Egne af Sjælland i Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarh. Tilstanden i Landsbyerne var ikke stationær, men under stadig Udvikling paa Trods af daarlige ydre Kaar. Disse og andre Forhold tyder paa, at Bondesamfundet som Helhed var i langsom, men kendelig Forvandling fra Middelalderen til Udskift-

ningstiden. Den gamle Opfattelse, at Bonden var gaaet i Staa under Høveriets Tid, vil formentlig ikke holde Stik, naar Forholdene bliver nøjere undersøgt.

I Hejninge raadede et Bolskifte med 8 Bol, hver paa 2 Gaarde. Lodderne var indenfor de enkelte Bol skiftede efter Solen, som det normalt plejer at være. Dette gælder baade for 1682 og 1768. Men Agerstørrelserne og Ejendomsforholdene var i 1682 yderst uensartede, medens de i 1768 var egaliserede; denne Lige deling af Gaardenes Areal er sket i Tiden o. 1720. I Grøfte var der baade i 1682 og 1770 et ganske normalt Solskifte. Men i Mellemtiden er der sket en vis Lige deling indenfor de forskellige Aase; medens Aasenes Agerantal i 1682 var meget varierende, er det i 1770 næsten altid seks svarende til Landsbyens seks Gaarde. I Snekkerup var der i 1682 Bolskifte, idet Gaardene Nr. 1—2 altid følges ad, medens de øvrige tre Gaarde har Lodder sammen. Men i 1770 er der Solskifte, der dog er af en anden Type end Grøftes. I Grøfte var det simpelt hen saaledes, at den østligste Gaard fik den østligste eller sydligste Lod. Men i Snekkerup maa der være kastet Lod om hvilken Gaard, der skulde begynde i hver enkelt Aas, hvorefter de andre fik Lodder i Rækkefølge efter Solen. Ogsaa i Snekkerup er der sket en Egalisering af Lodderne i Tiden o. 1720—30.

Det samlede Agerantal formindskedes i den omhandlede Periode i alle tre Landsbyer, medens til Gengæld de enkelte Agres Areal voksede. Arbejdet med Rekonstruktion af Kortene til Markbogen 1682 har iøvrigt afsløret en Del Skrivefejl og andre Unøjagtigheder, som kun kan paavises ved Udarbejdelse af saadanne Kort. Det er imidlertid en langsommelig og besværlig Historie at fremstille dem. Om Fremgangsmaaden vil Rise Hansen og jeg gøre Rede i den Bog, der i Løbet af et Aarstid skulde blive Frugten af vore Studier.

Formanden takkede de to Foredragsholdere for deres Behandling af dette interessante, hidtil ubearbejdede Materiale, og efter flere anerkendende og opmuntrende Udtalelser om Nyttens af disse møjsommelige Studier sluttede Eftermiddagsmødet.

Efter en Middag i Restaurant »Karnappen«, hvor Fællesforeningen afholdt Halvdelen af Omkostningerne, foreviste Professor, Dr. *Johannes Brøndsted*, Oldtidsfilmen, der med stor Velvilje fra det Interessentskab, der disponerer over Filmen, undtagelsesvis var stillet gratis til Fællesforeningens Raadighed. Forevisningen fandt Sted i Nationalmuseets Foredragssal for Repræsentanterne, der her hver kunde medbringe een eller flere Gæster.

Søndag den 3. September foretoges en Udflugt til Dyrehaven og Eremitagen. Foran Slottet holdt Arkivar, Dr. *Eiler Nystrom*, Foredrag om det gamle Stokkerup og Dyrehavens Historie, hvorefter Museumsinspektør, Dr. *Axel Steensberg*, demonstrerede Landsbyens gamle Agre og en af dens Hustomter. Udflugten afsluttedes med en Frokost i Restaurant »Beaulieu«.